

नेपाली शब्दकोशको परम्परामा प्रज्ञा नेपाली बृहत् शब्दकोश (Nepali Dictionary Tradition in Prajya Nepali Brihat Shabda Kosh)

डा. यज्ञेश्वर निरौला
सहप्राध्यापक, नेपाली, रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस, त्रि.वि.
niraulayageswar@gmail.com

Abstract

Language is the most powerful medium for human activities, expression of thoughts and deep contemplation. To make the social life dynamic, more expressive and meaningful, as well as to extend the horizon of literature and non-literary knowledge in its peak, the storage capability of vocabulary becomes the determinant factor. Lacking of it, lacks what is intended. Vocabulary itself examines communication skill. It is the integrated form of comprehended, played and used words. The efficiency and sufficiency of the word that carries the intended or denoted meaning makes the language alive. As dictionary is the indicator to show the storage of vocabulary, in each rich and rigorous languages dictionary are developed.

R.L Turner published a comparative and etymological dictionary of the Nepali language in 1931 with Nepali word entries and English meanings. Puskar Shamsher is the first person who published Nepali- English dictionary. The publication of Chakrapani Chalise's 'Bagali Kosh' and Prayavachi Kosh, Hridaya Singh Pradhan's 'Chinha Prichaya' and 'Shabdashuddi Bichar', Ramchandra Dhungana's 'Nepali Kosh, etc., laid the milestones for the system of developing Nepali dictionary.

Followed by the tradition mentioned above, and 'Nepali Shabdakosh' published by Balchandra Sharma in 2019, Nepal Royal Academy published 'Nepali Brihat Sabdakosh in 2040 B.S. Then, the other remarkable dictionaries in Nepali language are: Basant Kumar Sharma's 'Nepali Shabdsagar', RD Chataut's 'Dotyali Comprehensive Dictionary', Hemangraj Adhikari and Badribishal Bhattarai's 'Prayogatmak Nepali Shabdakosh',

Chudamani Gautam's 'Brihat Nepali Dictionary', and 'Pragy Nepali Brihat Shabdakosh' published by Nepal Academy.

In this research article, 'Pragya -Nepali Brihat Shabdakosh ', which is the largest ever, has been used as primary source from the library. And its strong and weak aspects of this dictionary have been analyzed. Lastly, the conclusions have been drawn based on the theoretical framework.

Keywords: Upaprabista, Samuarna, dwirukta

लेखसार

मानव जीवनको सम्पूर्ण क्रियाकलाप, चिन्तनमनन तथा अभिव्यक्तिहरूको सबैभन्दा सशक्त माध्यम भाषा हो । भाव तथा विचारको प्रस्फुटन एवम् सञ्चारका क्रममा भाषाले सामाजिक जीवनलाई गतिशील बनाउनुका साथै साहित्य तथा साहित्येतर ज्ञानविज्ञानको उचाइसम्म पुऱ्याउँने भाषाको अभिव्यक्ति क्षमता शब्दभण्डारको क्षमतामा निर्भर गर्छ । भाषामा भिजेका, खेलेका र रत्तिएका शब्दहरूकै समष्टि शब्दभण्डार हो । भाषाको सञ्चार सामर्थ्यको मापन गर्ने मूल आधार पनि शब्दभण्डार नै हो । शब्द सम्पन्नता र अर्थ वहन गर्ने क्षमताले भाषालाई जीवन्त तुल्याउँछ । शब्दकोश भाषाको शब्दभण्डारको सूचक भएकाले हरेक समृद्ध भाषामा शब्दकोश निर्माण गरिएका हुन्छन् । शब्दकोश भाषा सम्पन्नताको द्योतक पनि हो ।

आर. एल. टर्नरले नेपाली शब्द प्रविष्टि र अङ्ग्रेजी भाषामा अर्थ लेखिएको 'नेपाली भाषाको तुलनात्मक तथा व्युत्पत्तिमूलक शब्दकोश' सन् १९३१ मा प्रकाशन गरे । नेपाली भाषाको शब्दकोश लेख्ने पहिलो नेपाली विद्वान् पुष्कर शमशेर हुन् र उनको 'अङ्ग्रेजी-नेपाली कोश' प्रकाशित छ । चक्रपाणि चालिसेका 'बगली कोश' र 'पर्यायवाची कोश', हृदयचन्द्र सिंह प्रधानको 'चिह्न परिचय' र 'शब्दशुद्धि विचार', रामचन्द्र ढुङ्गानाको 'नेपाली कोश' आदिको प्रकाशनले नेपाली शब्दकोश निर्माणको पद्धति विकास हुँदै गयो । यसै परम्परामा वि.सं. २०१९ मा प्रकाशित बालचन्द्र शर्माको 'नेपाली शब्दकोश' को पृष्ठभूमिमा २०४० सालमा नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठानबाट 'नेपाली बृहत् शब्दकोश' प्रकाशन भयो । यसपछि प्रकाशित नेपाली भाषामा ठुला आकारका अरू शब्दकोश वसन्तकुमार शर्मा नेपालको 'नेपाली शब्दसागर', आर.डी. प्रभास चटौतको 'डोट्याली बृहत् शब्दकोश', हेमाङ्गराज अधिकारी र बट्टीविशाल भट्टराईको 'प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोश', चूडामणि गौतमको 'बृहत्तर नेपाली शब्दकोश' र नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठानबाट प्रकाशित 'प्रज्ञा नेपाली बृहत् शब्दकोश' उल्लेखनीय छन् । यस अनुसन्धानात्मक लेखमा पुस्तकालयीय पद्धतिबाट हालसम्मकै बृहत् आकारमा रहेको 'प्रज्ञा नेपाली बृहत् शब्दकोश'लाई प्राथमिक सामग्रीका रूपमा उपयोग गरिएको छ र कोशविज्ञानको सैद्धान्तिक पर्याधारमा रही यस शब्दकोशमा रहेका सबल र दुर्बल पक्षमाथि विश्लेषण गरी निष्कर्ष निकालिएको छ ।

शब्दकुञ्जी : उपप्रविष्टि, नीडन विधि, संवर्ण, द्विरुक्त शब्द, अर्थविधान

विषय परिचय

संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय वैज्ञानिक तथा सांस्कृतिक सङ्गठन (युनेस्को) ले गरेको हालसम्मको अध्ययनअनुसार संसारमा बोलिने ७,१५१ भाषामध्ये त्रिचालिस प्रतिशत भाषा लोपोन्मुख र सङ्कटापन्न अवस्थामा छन्। भाषाको कथ्य र लेख्य प्रयोगले मानवीय संस्कृतिको अभिन्न अङ्ग र सम्पदाका रूपमा रहेको भाषा युगौँ युगसम्म जीवन्त रहन सक्छ। प्रत्येक भाषाभाषी समुदायले मानवसमाजका विभिन्न क्षेत्रमा आएका युगानुकूल परिवर्तन, आविष्कार, नवीनतम चिन्तन आदिसँग सम्बद्ध पक्षहरू र तिनका अर्थ वा भावलाई सङ्केत गर्ने गरी निर्मित नयाँ नयाँ शब्दहरूलाई सहजतापूर्वक ग्रहण गर्न सक्नुपर्दछ। आफ्नै भाषिक स्रोत र अन्तरभाषाभाषी समुदायसितको सम्पर्कजन्य भाषिक स्रोतबाट आएका शब्दहरूलाई जुन भाषाले आफ्नोपनसहित ग्रहण गर्ने र सहज प्रयोग गर्ने सामर्थ्य राख्छ, त्यही भाषा प्रभावशाली र विकसित तथा विस्तारित हुँदै आएको पाइन्छ। कुनै भाषा कति समृद्ध छ भनेर बुझ्ने मूल आधार भाषाको अभिव्यक्ति क्षमता एवम् शब्दभण्डारको क्षमता हो। शब्दभण्डार कुनै पनि भाषाभाषीका बौद्धिक, सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक, शैक्षिक, वैज्ञानिक, प्राविधिक आदि क्षेत्रको सम्पन्नताको द्योतक हो।

राष्ट्रिय जनगणना २०६८ का अनुसार नेपालमा १२३ भाषा बोलिने तथ्य अगि सारिएको छ। नेपाली भाषा ऐतिहासिक कालदेखि विभिन्न मातृभाषा भएका नेपालीहरूको साझा सम्पर्कको, सद्भावनाको, स्नेहको अनि राष्ट्रिय एकताको सर्वोपरि साधन रहँदै आएको छ। नेपालको वर्तमान संविधानको धारा ७ को उपधारा (१) मा 'देवनागरी लिपिमा लेखिने नेपाली भाषा नेपालको सरकारी कामकाजको भाषा हुने छ' भनेर नेपाली भाषालाई सरकारी कामकाजको भाषाका रूपमा प्रतिष्ठा र सम्मान प्रदान गरिएको छ। नेपालको संविधानमा गरिएको यो व्यवस्था नेपाली भाषा धेरै पहिलेदेखि नेपालको प्रशासनिक कामकाजको भाषा रहँदै आएका कुराको कानूनतः स्वीकृति पनि हो। अहिले त अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा समेत नेपाली भाषा जातीय सद्भावना, प्रेम र स्नेहको सूत्र बनेको छ। भारतको संविधानको आठौँ अनुसूचीमा समाविष्ट २२ भाषामध्ये नेपाली भाषा पनि उल्लेख छ। नेपालका साथै नेपालबाहिर भारतका दार्जिलिङ, सिक्किम, असम, नागाल्यान्ड, देहरादुन आदि स्थान तथा भुटान, बङ्गलादेश, म्यान्मार, सिङ्गापुर र एसिया, युरोप, अमेरिकालगायतका महादेशअन्तर्गत विभिन्न देशमा छरिएर रहेका सबै जातजातिका नेपालीहरूको साझा सम्पर्कको भाषासमेत नेपाली नै रहिआएको छ। नेपालीहरू जुन जुन ठाउँमा पुगेर बसेका छन् ती ठाउँमा बस्दै आएका विभिन्न जात जातिको सम्पर्क, त्यहाँको स्थानीयता आदिका कारण नयाँ नयाँ शब्द ग्रहण गर्दै र पचाउँदै गए। नेपाली भाषाको शब्दभण्डार वृद्धि हुँदै गयो। संस्कृतका धेरै शब्दहरू नेपाली भाषामा राम्ररी नै घुलमिल भएका छन्। उर्दू, फारसी, हिन्दी, अङ्ग्रेजी लगायतका धेरै स्थानीय भाषाबाट समेत नेपाली भाषामा शब्दहरू भित्रिएका हुनाले यो भाषा धेरै सम्पन्न भएको छ।

नेपाली भाषाका बारेमा अध्ययन गर्ने र यसको व्यवस्थितताका निम्ति व्याकरण, कोश आदिबारे नयाँ ढङ्गले चासो लिने कार्यको सुरुआत विदेशी विद्वान्हरू जोन बिम्स (सन् १७७६), कर्कप्याट्रिक (सन् १८११), जे.ए. एटन (सन् १८२०), टर्नबुल (सन् १८८७), आर. एल. टर्नर (सन् १९३१) आदि हुन्। नेपाली भाषाको शब्दकोश लेख्ने पहिलो नेपाली विद्वान् पुष्कर शमशेर हुन् र उनको द्विभाषिक कोश *अङ्ग्रेजी-नेपाली कोश* (१९९३-१९९५) प्रकाशित छ। चक्रपाणि चालिसेका *बगली कोश* (१९९८) र *पर्यायवाची कोश* (१९९९), हृदयचन्द्र सिंह प्रधानको *चिह्न परिचय* (२०००) र *शब्दशुद्धि विचार* (२००४), रामचन्द्र दुङ्गनाको *नेपाली कोश* (२००८) आदि (भट्टराई,

२०६४, पृ. २) को प्रकाशनले नेपाली शब्दकोश निर्माणको पद्धति विकास हुँदै गयो । नेपाली भाषालाई व्यवस्थित र नियमित बनाउने सन्दर्भमा नेपाली विद्वान्हरूद्वारा निर्माण भएका उपर्युक्त शब्दकोशहरू आजको नेपाली भाषाका कोश ग्रन्थहरूका लागि पृष्ठाधार हुन् । यसै पृष्ठभूमिमा २०१९ मा नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठानद्वारा प्रकाशित र बालचन्द्र शर्माद्वारा सम्पादित *नेपाली शब्दकोश* प्रकाशन भयो । उक्त कोशले निकै समयसम्म नेपाली भाषामा व्यवस्थित कोशीय अभावको पूर्ति गरे तापनि त्यो अद्यावधिक र पुनः प्रकाशित हुन नसकेपछि नेपाली भाषाको प्रयोगमा आएको विस्तारलाई समेत दृष्टिगत गरी नेपाली भाषामा प्रचलित सबै स्रोतका शब्दहरूलाई समेट्ने र तिनलाई पुनर्व्यवस्थित गर्ने उद्देश्यले २०४० सालमा *नेपाली बृहत् शब्दकोश* प्रकाशन भएपछि नेपाली भाषाले आधिकारिक एवम् मानक शब्दकोश प्राप्त गर्‍यो ।

*नेपाली शब्दकोश*का बारेमा विभिन्न विद्वान्हरूले चर्चा परिचर्चा गरेका छन् । महानन्द सापकोटा (२०३४), डिल्लीराम तिमिल्सिना (२०३४), घटराज भट्टराई (२०३९), हर्षनाथ भट्टराई (२०४१), चूडामणि बन्धु (सन् १९९८), रामचन्द्र लम्साल (२०५७), लगायतका विद्वान्हरूले नेपाली भाषामा लेखिएका एकभाषी शब्दकोशका बारेमा चर्चा गरेका छन् । यस क्रममा नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठानद्वारा २०४० सालमा प्रकाशित नेपाली बृहत् शब्दकोशका बारेमा निकै अध्ययन भएको छ । चन्द्रकान्त अधिकारी (२०५१), मोहनराज शर्मा (सन् १९९१), शैलजा पोखरेल (२०६२), बद्रीविशाल भट्टराई (२०६४) ले *नेपाली बृहत् शब्दकोश*का बारेमा टिप्पणी तथा विश्लेषण गरेका छन् । शैलजा पोखरेल (२०६२) ले नेपाली बृहत् शब्दकोशमा रहेका त्रुटिमाथि विश्लेषण गरेकी छन् भने बद्रीविशाल भट्टराई (२०६४) ले *बृहत् नेपाली शब्दकोश* (२०४०) को *कोशवैज्ञानिक अध्ययन* शीर्षकको विद्यावारिधि शोधप्रबन्धमा नेपाली एकभाषी शब्दकोश परम्पराको सर्वेक्षण गरी यो कोश निर्माण हुँदाको पृष्ठभूमि तथा सम्पादनको वैशिष्ट्यमाथि प्रकाश पारेका छन् । साथै यो शब्दकोशको सम्पादन पक्षमा देखिएका असङ्गतिमाथि पनि चर्चा गरेका छन् । भट्टराई (२०६४) बाहेक अरू विद्वान्हरूले कोशको प्राविधिक पक्षको विश्लेषणमा भन्दा सामान्य चिनारीमा सीमित रही समीक्षा गरेका छन् । भट्टराई (२०६४) ले चाहिँ कोशविज्ञानलाई आधार बनाएर *नेवृश* (२०४०) को विश्लेषण गरेका छन् । यस शोध लेखमा *नेपाली शब्दकोश* (२०१९), *नेवृश* (२०४०) र यसैको दसौँ संस्करणसम्मको पृष्ठभूमिका निर्माण भएको *प्रज्ञा नेपाली बृहत् शब्दकोश*मा भएका सबल पक्ष र कमजोर पक्षमाथि चर्चा गरिएको छ । यसका निम्ति *प्रनेवृश*मा भएका सम्पादन पक्ष के कस्तो रहेको छ भन्ने मूल समस्या बनाइएको छ भने *प्रनेवृश* निर्माणका क्रममा भएका सम्पादन पक्ष र यसको व्यवस्थामाथि प्रकाश पार्नु उद्देश्य रहेको छ ।

अध्ययन विधि

यो शोधलेख तयार पार्दा निम्नलिखित अनुसन्धान विधि प्रयोग गरिएको छ :

अनुसन्धानको ढाँचा

गुणात्मक ढाँचामा अध्ययन भएको हुनाले यस लेखमा नेपाली भाषामा निर्माण भएको *प्रज्ञा नेपाली बृहत् शब्दकोश*का सैद्धान्तिक विमर्श र यस शब्दकोश निर्माणका क्रममा देखापरेको सबल पक्ष र दुर्बल पक्षमाथि प्रकाश पारिएको छ ।

सूचक तथा नमुना छनोट

प्रस्तुत शोधलेखमा *प्रज्ञा नेपाली बृहत् शब्दकोश*का बारेमा विश्लेषण गर्दा यही शब्दकोशलाई सूचकका रूपमा लिइएको छ र यसका लागि सम्भावनारहित नमुना छनोट पद्धति अन्तर्गतको उद्देश्यमूलक नमुना छनोट गरी त्यसै नमुना तथ्यका आधारमा नेपाली भाषामा प्रकाशित एकभाषी शब्दकोशमध्ये *प्रज्ञा नेपाली बृहत् शब्दकोश*लाई छनोट गरिएको छ ।

तथ्य सङ्कलन

प्रस्तुत अध्ययनमा *प्रज्ञा नेपाली बृहत् शब्दकोश*लाई उपयोग गरिएको छ र यसै शब्दकोशलाई प्राथमिक सामग्रीका रूपमा लिइएको छ । कोश निर्माण एवम् कोशविज्ञानका विषयसँग सम्बन्धित पुस्तक, लेखरचना आदिलाई द्वितीयक सामग्रीका रूपमा उपयोग गरिएको छ । नेपाली भाषामा निर्माण गरिएका शब्दकोश निर्माणको स्वरूपलाई तथ्य मानेर पुस्तकालय पद्धतिबाट *प्रज्ञा नेपाली बृहत् शब्दकोश*लाई प्राथमिक सामग्रीका रूपमा सङ्कलन गरिएको छ भने पुस्तकालयीय कार्यबाटै द्वितीयक सामग्री सङ्कलन गरिएको छ ।

तथ्य विश्लेषण प्रक्रिया

सामग्री विश्लेषणका लागि विशेष गरी जुगुस्ता (सन् १९७१), सिंह (सन् १९९०) र बट्टीविशाल भट्टराई (२०६४) को शब्दकोश निर्माणसम्बन्धी अवधारणालाई उपयोग गरिएको छ । प्राप्त तथ्यलाई विश्लेषण र त्यसको पुष्टिका निम्ति *प्रज्ञेय*बाट उदाहरण दिएर तिनको समीक्षात्मक विश्लेषण गरी निष्कर्षमा पुगिएको हुँदा यस लेखमा विश्लेषणको आगमनात्मक विधि प्रयोग गरिएको छ ।

सैद्धान्तिक पर्याधार

शब्दकोश तयारी गर्दा तयारी र निर्माणका विभिन्न चरण पार गर्नुपर्ने हुन्छ । कोश निर्माणको प्रस्थान विन्दु शब्द सङ्कलन हो (भट्टराई, २०६४, पृ. ६४) । भाषाको स्थिति, शब्दकोशको प्रयोजन र प्रकारका आधारमा शब्द सङ्कलन, स्रोत, क्षेत्र, विधि तथा इयत्ता निर्धारण गरिन्छन् (सिंह, सन् १९९०, पृ. ७८) । कतिपय शब्दकोशका सामग्री पूर्ववर्ती शब्दकोशमा रहेका शब्दहरू नै हुन्छन् । घरायसी तथा सामाजिक व्यवहार, विभिन्न व्यवसाय, व्यापार बाणिज्य, प्रशासन, लिखित साहित्य, लोक साहित्य, भाषिका आदिबाट पनि शब्द सङ्कलन गरिन्छन् । सबै खाले सङ्कलित शब्द शब्दकोशमा प्रविष्टि योग्य नहुने भएकाले बहुप्रचलित, स्वतन्त्र रूपमा प्रयोग हुन सक्ने सम्भावना भएका र आधारतत्त्वका रूपमा रहेका शब्द मात्र प्रविष्टिका निम्ति चयन गर्न सकिने (बन्धु, २०५८, पृ. १३७) धारणा देखिए पनि प्रचलनमा नरहेका शब्द पनि कुनै वेला बहुप्रचलित बन्न सक्ने अवधारणा पनि अगि सार्न सकिन्छ । वक्ताले गरेको प्रयोगका आधारमा बनेका मूल शब्दका रूपावली, क्रियाका रूपावली आदिलाई चाहिँ प्रविष्टियोग्य मानिँदैन तर तिनको आधारतत्त्व तथा अपवादमा रहेका रूपावली प्रविष्टियोग्य मानिन्छन् (जुगुस्ता, सन् १९७१, पृ. ११९-१२२) । यसैगरी भट्टराई (२०६४) ले अनुकरणात्मक शब्द, नवप्रचलित शब्द, पुरातन शब्द, पारिभाषिक तथा प्राविधिक शब्द र शब्दावली, संयोजित शब्द, तत्सम शब्द, द्विरुक्त शब्द, परस्पर नजोडिएका तर कोशीय शब्द भैं एउटै अर्थ दिने पदावली वा बहुपदीय कोशीय एकाइ, शब्दांश, उपसर्ग, प्रत्यय, विभक्ति आदि शब्दकोशमा प्रविष्टि योग्य हुने उल्लेख गरेका छन् । जुगुस्ता (सन् १९७१) ले व्यक्तिवाचक नामको

खास अर्थ नहुने भएकाले यस्ता शब्द प्रविष्टियोग्य नहुने उल्लेख गरेकी छन् तर कतिपय व्यक्ति, स्थान आदिका नाम, ऐतिहासिक, धार्मिक, पुरातात्विक एवम् सांस्कृतिक महत्त्वका भएमा र ती शब्दले विशेष अर्थ वा लाक्षणिक अर्थ दिएमा प्रविष्टियोग्य मानिने सिंह (सन् १९९०, पृ. ८४) ले उल्लेख गरेका छन्। कोश निर्माणका क्रममा शब्द तथा वर्ण प्रविष्टि, प्रविष्टिलाई वर्णानुक्रममा व्यवस्थापन, उपप्रविष्टिको अवस्था, व्याकरणिक सूचना, शब्द व्युत्पत्ति, शब्द स्रोत, मूल रूपको किटान, कालक्रमिक व्युत्पत्ति, शब्द व्युत्पादनको सूचना, अर्थविधान, प्रकारान्तर कथन, पर्याय, विपर्याय, उदाहरण, टुक्का, अनेकार्थी शब्द, वर्णविन्यास आदिका बारेमा भट्टराई (२०६४) लाई आधार मानी *प्रज्ञा नेपाली बृहत् शब्दकोश*लाई विश्लेषण गरिएको छ।

प्राप्ति तथा विश्लेषण

नेपाली भाषाको प्रयोग क्षेत्र देशभित्र र बाहिर अत्यधिक रूपमा बढेको र विशेषगरी नेपालभित्र बोलिने मातृभाषा, नेपाली भाषाकै विभिन्न भाषिका तथा नेपालबाहिर नेपालीभाषी बसोबास गरेका ठाउँमा प्रचलनमा रहेका भाषाहरूको संसर्गले नेपाली भाषाले आर्जन गरेका शब्दहरू उल्लेख्य रूपमा रहेकाले यी सबै शब्दलाई समेट्ने बृहत् आकारको शब्दकोश निर्माण गर्नुपर्ने आवश्यकता महसुस भयो। *नेपाली बृहत् शब्दकोश*मा रहेका उपर्युक्त कमीकमजोरीलाई हटाउने जमर्को गर्दै वि.सं. २०६७ मा शब्दकोश निर्माण कार्य आरम्भ गरियो (*प्रनेबृश*, २०७९, सम्पादकीय)। लगभग बाह्र वर्ष लगाएर पूर्वप्रकाशित कोशका प्रविष्टि सङ्ख्यामा त्यति नै शब्द प्रविष्टि दिई *प्रज्ञा नेपाली बृहत् शब्दकोश* अस्तित्वमा आएको छ। *प्रज्ञा नेपाली बृहत् शब्दकोश* पूर्वप्रकाशित *नेपाली शब्दकोश* (२०१९) र *नेपाली बृहत् शब्दकोश* (२०४०) का जगमा निर्माण भएको छुट्टै शब्दकोश हो भनी यसै शब्दकोशको अग्र भागमा रहेको कुलपतिको मन्तव्यमा उल्लेख छ।

शब्द सङ्कलन

भारोपेली भाषा परिवारको सर्वाधिक समृद्ध र प्राचीनतम भाषा संस्कृतबाट विकसित भएको नेपाली भाषामा विज्ञान, प्रविधि, साहित्य, प्रशासन, राजनीति, इतिहास, पुरातत्त्व, कला, सङ्गीत, उद्योग, वाणिज्य, कानून आदि अनेकौं क्षेत्रका लागि संस्कृत भाषाबाट र विश्वसित सम्पर्क र सम्बन्ध बढ्दै जाँदा अङ्ग्रेजीजस्तो अन्तर्राष्ट्रिय भाषाका साथै अन्य विभिन्न स्वदेशी र विदेशी भाषाहरूबाट समेत प्रशस्त शब्दहरू नेपाली भाषामा आएका छन्। व्यापार तथा वाणिज्य, समाजशास्त्र, अर्थशास्त्र, जनप्रशासन, नृत्यशास्त्र, मनोविज्ञान, भाषाविज्ञान, भूगोल, धर्मशास्त्र, ज्योतिषशास्त्र, कानून, दर्शन आदि विभिन्न विषयक्षेत्रबाट पारिभाषिक शब्द सङ्कलन गरिएका देखिन्छन्। भौतिकशास्त्र, रसायनशास्त्र, जीवविज्ञान, खगोलशास्त्र, गणित, चिकित्साशास्त्र, इन्जिनियरिङ, कृषि, वनविज्ञान आदि क्षेत्रबाट पनि शब्द सङ्कलन गरी व्यवस्थित गरिएको पाइन्छ। रेडियो, टेलिभिजन, टेलिफोन, मोबाइल, क्यासेट आदि शब्दहरूदेखि लिएर विश्वव्यापी कोरोना भाइरस 'कोभिड-१९' को कहरका कारणले प्रचलनमा आएका लकडाउन, क्वारेन्टाइन, आइसोलेसन, स्यानिटाइजर, भेन्टिलेटर लगायतका थुप्रै शब्द अङ्ग्रेजीबाट नेपाली भाषामा आएका छन्। अरबी, फारसी, पुर्तगाली, फ्रान्सेली, जर्मनेली, ग्रीसेली, तुर्केली, ल्याटिन, हिन्दी, चिनियाँ, तिब्बती, बङ्गाली, जापानी आदि विदेशी भाषाहरूबाट पनि नेपालीमा शब्दहरू आएका छन्। नेपालभित्र बोलिने नेवारी, किराती (राई र लिम्बू), मगर, मैथिली, गुरुङ, तामाङ आदि भाषाबाट पनि नेपाली भाषामा शब्दहरू आएका छन्। अन्य भाषाबाट शब्दहरू सापटी नलिई विश्वको कुनै पनि भाषा

सम्पन्न हुन नसक्ने हुनाले नेपाली भाषाको समृद्धिका लागि पनि संस्कृत, अङ्ग्रेजी, अरबीलगायत विभिन्न भाषाहरूबाट सापटी लिइएको देखिन्छ। घरायसी तथा सामाजिक व्यवहार, विभिन्न व्यवसाय, व्यापार बाणिज्य, प्रशासन, लिखित साहित्य, लोक साहित्य, भाषिका आदिबाट पनि शब्द सङ्कलन गरिएको पाइन्छ।

जुन भाषामा अन्य भाषाबाट शब्दहरू आएका हुन्छन् ती शब्दहरूले आफ्नो मातृ भाषाको होइन, पछि मिसिएको भाषाकै प्रचलित व्याकरणअनुसार चल्नुपर्ने हुन्छ। यसबाट सम्बन्धित भाषाको भित्री स्वरूप वा व्याकरण बिग्रन पाउँदैन अर्थात् उही रहिरहन्छ। उपर्युक्त सबै क्षेत्रबाट नेपाली भाषामा प्रयोगमा आएका शब्द सङ्कलन गरिएका छन्। नेपाली भाषाका क्षेत्रीय, सामाजिक लगायतका भाषिकाका शब्दहरू र नेपालका विभिन्न मातृभाषाका शब्दहरूमध्ये धेरै शब्द प्रज्ञा नेपाली बृहत् शब्दकोशमा समेटिएका छन्।

शब्दसङ्कलन विधि

प्रज्ञा नेपाली बृहत् शब्दकोशका लागि पुस्तकालय विधिका माध्यमबाट सामग्री सङ्कलन गरिएको पाइन्छ। नेपाली भाषामा यसअघि प्रकाशित एकभाषिक कोशबाट धेरै शब्द लिइएका छन्। नेपाली बृहत् शब्दकोशलाई यस शब्दकोशका शब्दहरू सङ्कलनको मूल स्रोत बनाइएको देखिन्छ। यसका अतिरिक्त क्षेत्रीय विधि प्रयोग गरेर शब्द सङ्कलनका माध्यमबाट सुदूरपश्चिम, कर्णाली, गण्डकी, लुम्बिनी प्रदेशका भाषिकाहरूबाट र दार्जिलिङ, सिक्किम, असम लगायतका नेपाली बस्ती भएका भारतीय भूभागबाट पनि शब्द सङ्कलन भएको पाइन्छ साथै नेपालभित्र बोलिने सकेसम्म सबै मातृभाषाबाट नेपाली भाषामा प्रयोग हुन आएका शब्द पनि सङ्कलन गरिएको देखिन्छ।

प्रविष्टि

नेपाली बृहत् शब्दकोशको दसौँ संस्करणसम्म आउँदा लगभग ६४ हजार शब्द समाविष्ट थिए भने यस प्रज्ञा नेपाली बृहत् शब्दकोशमा १,२८,३४४ शब्दको प्रविष्टि रहेको छ। यो शब्दकोश पनि नेपाली शब्दकोश (२०१९) र नेपाली बृहत् शब्दकोश (२०४०) कै जगमा निर्माण भएको भए पनि यसमा नेबृशको भन्दा दोब्बर शब्दहरूको प्रविष्टि रहेको छ र पूर्वप्रकाशित शब्दकोशभन्दा भिन्न किसिमले प्रविधिमैत्री समेत हुने गरी यसको सम्पादन भएकाले यो छुट्टै स्वरूप र महत्त्वका साथ आएको प्रस्ट नै छ (प्रनेबृश २०७९, प्रकाशकीय)। करिब ६४ हजार नेबृशकै शब्द कायम गरिएको र बाँकी भन्ने त्यति नै सङ्ख्याका शब्द विभिन्न ठाउँबाट सङ्कलन गरी प्रविष्टि दिइएको यस भनाइबाट पुष्टि हुन्छ।

भाषामा प्रयोग हुने नामिक शब्द, क्रिया र अव्यय कोशीय शब्द हुन् (भट्टराई, २०६४, पृ ६६)। कोशीय शब्द नै बढी प्रचलनमा आउने हुनाले यिनलाई प्रचलित शब्द संरचनात्मक शब्द पनि भन्ने गरिन्छ। शब्दकोशमा प्रविष्टि चयनका दृष्टिले यिनलाई महत्त्वपूर्ण शब्दका रूपमा लिइन्छ (अधिकारी, २०६२, पृ. २१२)। नेबृशमा नेपाली शब्दभण्डारमा रहेका कोशीय तथा संरचनात्मक शब्द अधिक मात्रामा चयन गरी प्रविष्टि दिइएको छ (भट्टराई, २९६४, पृ. ६६)। प्रनेबृशमा नेपाली भाषामा रहेका लेख्य तथा कथ्य भेदमा प्रचलनमा रहेका शब्दहरूलाई प्रविष्टि दिइएको छ। नेपाली अनुकरणबहुल भाषा भएकाले अनुकरण मूल र अनुकरण द्विरुक्त दुवैखाले शब्दलाई प्रनेबृशमा प्रविष्टि दिइएको छ। अनुकरणात्मक नाम, विशेषण, क्रियाविशेषणबाट बनेका

टकटक्याउनु, फतपताउनु, गनगनाउनु, सकसकाउनु, गडगडाउनु लगायतका क्रियालाई पनि *प्रनेवृशमा* प्रविष्टि दिइएको छ ।

प्रनेवृशमा नवप्रचलित शब्दलाई पनि प्रविष्टि दिइएको छ । सम्बन्धित भाषाका वक्ताद्वारा नयाँ नयाँ शब्द बनाउने र प्रचलनमा ल्याउने तथा अन्य भाषाबाट शब्द ल्याई आफ्नो भाषामा अनुकूलित बनाई प्रचलनमा ल्याउने प्रचलन हरेक भाषामा पाइन्छ (भट्टराई, २०६४, पृ. ६७) । *प्रनेवृशमा* यस किसिमका धेरै शब्दलाई प्रविष्टिका निमित्त चयन गरिएको छ । अन्तर्घात, मण्डले, इन्टरनेट, मोबाइल, मेसेन्जर, च्याटिङ, फेसबुक, कोरोना, आइसोलेसन लगायत नेपाली भाषामा प्रचलनमा आएका थुप्रै आगन्तुक शब्द नेपाली भाषामा यी नवप्रचलित शब्दलाई *प्रनेवृशमा* प्रविष्टि दिइएको छ ।

प्रनेवृशमा बहुपदीय शब्दलाई पनि प्रविष्टि दिइएको छ । परस्परमा नजोडिए पनि कोशीय शब्दभैं एउटै अर्थ दिने पदावलीलाई बहुपदीय कोशीय एकाइ भनिन्छ (जुगुस्ता, सन् १९७१, पृ. १४४) । असंलग्न आन्दोलन, आश्रित उपवाक्य, आसुरी विवाह, उष्ण कटिबन्धीय, खानी गर्भाशय, पुरातात्विक सङ्ग्रहालय, भित्रीकोट गुफा, मन्टेसरी विधि, मोहर रुपियाँ, मौका तहकिकात, युद्धविराम रेखा, राजकीय प्राभियोक्ता, लघु परियोजना, लौकिक संस्कृत, व्यवस्थापिका सभा, श्रमिक कल्याण कार्य, श्रावण सङ्क्रान्ति, संयोग शृङ्गार, सत्ते रामोराम, सिकारी देवता, सुनौलो भविष्य, स्वस्थानी व्रतकथा, हिन्द महासागरीय क्षेत्र, हिपहिप हुर्रे, होरा पंच आदि शब्दावलीलाई यस शब्दकोशमा प्रविष्टि सामग्री बनाइएको छ ।

यस शब्दकोशमा उखान टुक्कालाई पनि प्रविष्टि दिइएको छ । नामिक शब्दका साथमा क्रियामूल आएर विशेष अर्थ दिने शब्दसमूहलाई टुक्का भनिन्छ । यस शब्दकोशका प्रविष्टिमा रहेका उखान टुक्काहरू आँखा लगाउनु, आँखा लाग्नु, उड्दो चरो खसाल्नु, ओठमा भुन्डिनु, ओठमुख सुक्नु, काख लिनु, काम खानु, खल्ली गरम हुनु, गर्दन फुलाउनु, घाम छिप्पिनु, चक्कर काट्नु, छेकारो हाल्नु, जोरजाम गर्नु, ज्याली पिट्नु, ठुली गर्नु, डड्का पिट्नु, ढिम्पी कस्नु, थैली फुकाउनु, दर्गदिशा लाग्नु, धित मर्नु, नजरमा पर्नु, पहाड उठाउनु, पाखुरा सुकिनु, फुरमान हुनु, बसाइँ सर्नु, भेटी चढाउनु, मैदान छोड्नु आदि हुन् ।

यस शब्दकोशमा घरायसी तथा सामाजिक व्यवहार, विभिन्न व्यवसाय, व्यापार बाणिज्य, प्रशासन, लिखित साहित्य, लोक साहित्य, भाषिका आदि क्षेत्रबाट आएका शब्दहरू सङ्कलन गरी प्रविष्टि दिइएका छन् । यी मध्ये पारिभाषिक तथा प्राविधिक शब्द र शब्दावली, पुरातन शब्द, नवप्रचलित शब्द, अनुकरणात्मक शब्द, संयोजित शब्द, तत्सम शब्द, तद्भव शब्द, आगन्तुक शब्द, द्विरुक्त शब्द, बहुपदीय शब्द कोशीय शब्द, शब्दांश, उपसर्ग, प्रत्यय, विभक्ति लगायतका शब्दलाई प्रविष्टि दिइएको छ ।

शब्दकोशमा उपप्रविष्टि तहको पनि व्यवस्था गरिएको हुन्छ । मूल प्रविष्टि वा शीर्ष शब्दबाट व्युत्पादित तथा सहप्रयोगका रूपमा आएका संसक्त शब्दलाई नीडन विधिद्वारा उपप्रविष्टिका रूपमा सूचीकृत गरिएको हुन्छ । उपप्रविष्टिलाई मूल प्रविष्टिको अन्त्य वर्णपछि जोडिने अंशको वर्णानुक्रमबाट व्यवस्थित गरिएको हुन्छ (भट्टराई, २०६४, पृ. ७७) । *नेपाली बृहत् शब्दकोशमा* उपप्रविष्टिको व्यवस्था गरिएको छ र करिब बत्तिस हजार शब्द उपप्रविष्टिमा रहेका छन् । *प्रज्ञा नेपाली बृहत् शब्दकोशमा* उपप्रविष्टिको व्यवस्था गरिएको छैन ।

वर्णानुक्रम

शब्दकोशमा कोश प्रयोक्ताले शब्द खोज्ने मुख्य आधार वर्णानुक्रम नै हो । प्रयोक्ताले आफूले चाहेको शब्द तुरुन्त भेटोस् भन्ने उद्देश्यले पूर्ण र स्पष्ट रूपमा वर्णानुक्रम मिलाएर शब्द व्यवस्थापन गरिएको हुन्छ । जुन भाषाको शब्दकोश हो त्यसै भाषामा प्रचलनमा रहेका वर्णहरूको अनुक्रमबाट नै कोश प्रयोक्ताले शब्द खोज्दछन् । तसर्थ सम्बन्धित भाषामा प्रयुक्त लिपिमा रहेका वर्णहरूद्वारा कोशको वर्णानुक्रम तयार पारिन्छ (भट्टराई, २०६४, पृ. ७५) ।

नेपाली भाषा देवनागरी लिपिमा लेखिने भएकाले प्रज्ञा नेपाली शब्दकोशमा यसै लिपिका वर्णहरूलाई मिलाएर वर्णानुक्रम निर्धारण गरी कोश निर्माण गरिएको छ । टर्नरको नेपाली भाषाको तुलनात्मक तथा व्युत्पत्तिमूलक शब्दकोश (सन् १९३१) सँग मिल्दोजुल्दो र निकटतामा रही नेबृश (२०४०) मा वर्णहरूलाई संयोजन गरिएको छ । उही वर्णको उच्चार्य भिन्नताका रूपमा आउने वर्णभेद वा संवर्णलाई शब्दकोशमा प्रविष्टि दिइँदैन । प्रज्ञा नेपाली बृहत् शब्दकोशमा संवर्ण भएका शब्दलाई प्रविष्टि दिइएको छैन । सम्बन्धित भाषामा प्रयुक्त शब्द त्यही भाषामा प्रचलित वर्णानुक्रमका माध्यमबाट खोजिने भएकाले वर्णानुक्रममा स्पष्टता, सरलता तथा एकरूपतामा ध्यान दिनु जरुरी छ (भट्टराई, २०६४, पृ. ७७) ।

सूचना

शब्दकोशमा प्रविष्ट शीर्ष शब्द र त्यससम्बन्धी सूचना रहने दुई भागमध्ये पहिलो भागलाई उद्देश्य भाग भनिन्छ (जुगुस्ता, सन् १९७१, पृ. २४९) । यस भागमा स्रोत, संरचना, मानक उच्चारण, पदवर्ग लगायत व्याकरणिक सूचना दिइन्छ (बन्धु, २०५८, पृ. १३७) । प्रनेबृशमा प्रविष्टिको लगत्तै पछि आवश्यकताअनुसार ठुलो कोष्ठकमा स्रोत, व्युत्पत्ति तथा तिर्यक रूप र कोष्ठक बन्दपछि शब्दवर्गका पक्षलाई उल्लेख गरिएको छ । स्रोतान्तर्गत संस्कृत, प्राकृत, नेवारी, मगर, गुरुङ, तामाङ, लिम्बू, राई, मैथिली आदि नेपालभित्र बोलिने भाषा तथा अङ्ग्रेजी, फारसी, अरबी, चिनिया, जापानी, जर्मनेली आदि नेपालबाहिर बोलिने जुन जुन भाषाबाट नेपाली भाषामा प्रचलनमा आएका शब्दलाई पनि प्रविष्टि दिइएको छ । स्रोत उल्लेख गर्दा ती भाषाको छोटकरी रूप (सं., प्रा., नेवा. मग., अङ्., अ. आदि) उल्लेख गरिएको छ । कतिपय शब्दकोशमा मानक उच्चारण पनि उल्लेख गर्ने गरिएको पाइन्छ (प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोश, २०६२) तर प्रनेबृशमा उच्चारण पक्षलाई दिइएको छैन । शब्दको व्युत्पत्ति दिने क्रममा प्रनेबृशमा धेरैजसो शब्दको आधारतत्त्व निर्दिष्ट गरेको पाइन्छ ।

समलिपिक, समध्वनिक हुँदा हुँदै पनि अर्थ भिन्न भएका शब्द भिन्नार्थी शब्द हुन् । कोशविज्ञानको निर्दिष्ट विधिअनुसार प्रविष्ट भिन्नार्थी शब्दका छेउमा दायाँपटि तल सानो आकारमा १, २, ३, अङ्क उल्लेख गरी प्रविष्टि दिइएको छ र भिन्न अर्थ प्रस्तुत गरिएको छ । प्रनेबृशमा यसप्रकारका प्रविष्टि धेरै पाइन्छन् । विशेष गरी स्रोत भिन्न भएको अवस्थामा विशेष अङ्कनका साथ प्रविष्टि दिइएको छ, जस्तै :

पालो^१ [प्रा. पालओ< सं. पालक] ना. कुनै कुराको हेरविचार; रखवारी; निगरानी; पहरा ।

पालो^२ [सं. पाल+ओ] ना. १. खेप; पटक। २. क्रम; सिलसिला । ३. क्रमले वा नियमले कुनै काम गर्ने अधिकार वा दायित्वको पटक । ४. मौका; अवसर; पालो (उदा. कहिले सासूको पालो कहिले बुहारीको पालो- उखान) ।

पालो^३ ना. तुसारो ।

शब्दकोशमा अनेकार्थी शब्दको सन्दर्भगत अर्थको प्रस्तुति महत्त्वपूर्ण मानिन्छ । एकभन्दा बढी अर्थ भएमा शब्दवर्गीय भिन्नतासहित फरक अर्थ दिने गरिन्छ (भट्टराई, २०६४, पृ. १००) । प्रनेबृशमा यस्ता धेरै अनेकार्थी शब्दलाई प्रविष्टि दिइएको छ । ती शब्दको अर्थलाई १, २, ३ आदि अङ्कन गरी शब्दवर्गीय सूचनासहित अर्थ प्रस्तुत गरिएको छ, जस्तै :

अगस्ति [सं.] ना. १. मित्रावरुणले उर्वशीलाई देख्दा पतन भएको वीर्य कुम्भमा पर्दा जन्मेका भनिने एक ऋषि; कुम्भयोनि; पुराणअनुसार समुद्रको सम्पूर्ण जलपान गर्ने एक ऋषि; गोत्र प्रवर्तक एक ऋषि । २. एक ताराको नाम । वि. घिचुवा; खन्चुवा ।

वर्णविन्यास

शब्दकोशको सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण सूचना वर्णविन्यास हो । शब्दको अर्थ र त्यसको सही वर्णविन्यास जान्न र बुझ्न प्रयोक्ताले शब्दकोश प्रयोग गर्दछ । वर्णविन्यासका लागि आधिकारिक र मानक ग्रन्थ भनेकै शब्दकोश भएकाले शब्दकोशमा भएको वर्णविन्यासलाई नै आधार बनाएर विभिन्न साहित्य, वाङ्मय तथा पाठ्यपुस्तक लेखिएका हुन्छन् । नेपाली भाषामा प्रचलित शब्दहरूको आफ्नै मौलिक वर्णविन्यासको स्वरूप अस्तित्वमा रहेको छ । प्रनेबृशमा संस्कृत शब्दको वर्णविन्यासलाई जस्ताको तस्तै यथावत राखिएको छ भने तद्भव एवम् तद्भवतुल्य भई नेपाली भाषामा प्रचलनमा रहेका तथा आगन्तुक र अनुकरणात्मक शब्दलाई उच्चारणका निकटमा राखी वर्णविन्यासलाई व्यवस्थित गरिएको छ ।

विभिन्न समयमा सम्पन्न सम्बद्ध विद्वान्हरूसहितका कार्यशालाबाट निस्केका निष्कर्षहरूका आधारमा तद्भव शब्दको वर्णविन्यास अनि पदयोग र पदवियोगसम्बन्धी मान्यतामा समेत केही परिवर्तन आएको छ । मीठो, तीतो आदि परम्परागत लेखनशैलीका तद्भव शब्दलाई पनि प्रविष्टि दिइएको छ तर यी शब्दको अर्थमा हे. मिठो, हे. तितो भनी 'मिठो', 'तितो' लाई मान्यता दिइएको छ । गरिब, शहीद आदि आगन्तुक शब्दको बिचको इकार ह्रस्व कायम गरी नेपाली नियमअनुसार परिमार्जन गरिएको छ र गरीब, शहीद, शब्दलाई प्रविष्टि दिई तिनको अर्थमा हे. गरिब, हे. सहिद भनिएको छ ।

निष्कर्ष

तत्कालीन रोयल नेपाल एकेडेमीबाट प्रकाशित र सर्वाधिकार सम्पादमा नै निहित रहेको *नेपाली शब्दकोश* (२०१९) पुनर्मुद्रण गर्दा अनगन्ती शब्द छुट्ने भएकाले *नेपाली बृहत् शब्दकोश* निर्माण गरी २०४० सालमा नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठानबाट प्रकाशन गरिएको हो । तत्कालीन नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान र हाल नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठानमा सर्वाधिकार सुरक्षित भई प्रकाशन भएको त्यस शब्दकोशमा करिब दुई गुणा शब्द थपेर नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठानबाटै *प्रज्ञा नेपाली बृहत् शब्दकोश* प्रकाशन भएको छ । यस शब्दकोशमा नेपालमा बोलिने विभिन्न मातृभाषाबाट आई नेपाली भाषामा प्रचलनमा रहेका शब्दलाई स्रोत उल्लेख गर्दा तत् तत् भाषालाई नै कायम गरिएको छ । नेपाली भाषाका सुदूरपश्चिम तथा कर्णाली प्रदेशमा बोलिने विभिन्न भाषिकाबाट लिइएका शब्दलाई नेपाली भाषाकै अंश मानी स्रोत दिइएको छैन । *नेबृश*मा यसखालको थोरै शब्द प्रविष्टि दिइएको छ तर प्रविष्टिपछि ठुलो कोष्ठकमा सुपने, मपने आदि उल्लेख गर्नाले ठुलो कोष्ठकमा भएको

सूचना कि त स्रोत कि त व्युत्पत्ति बुझिने हुँदाहुँदै सुपने, मपने जस्ता सङ्केत पनि स्रोत नै हुन् कि भन्ने पाठकमा भ्रम नपरोस् भनी नेपाली भाषाकै शब्द हुन् भन्ने पहिचान दिन कोष्ठक उल्लेख नगरिएको देखिन्छ ।

प्रनेबृश नेपाली शब्दकोश परम्पराको चौथो चरणको प्रतिनिधि एकभाषी शब्दकोश हो । यस शब्दकोशमा नेपाली शब्दभण्डारमा प्रचलित अधिकांश कोशीय शब्द, बोल्दा वा लेख्दा प्रयोगमा आउने संरचनात्मक शब्द, व्युत्पत्ति, शब्दांश, विभक्ति आदिलाई कोशीय एकाइका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । नेपाली बृहत् शब्दकोशको प्रविष्टिमा नपरेका तर अर्थ तथा परिभाषामा परेका धेरै शब्दलाई यस शब्दकोशमा प्रविष्टि दिइएको देखिन्छ । यसबाट प्रयोगकर्ताले अर्थमा रहको क्लिष्ट शब्दलाई यसै शब्दकोशबाट बुझ्नु भन्ने सचेतता अपनाइएको बुझिन्छ ।

नेपाली भाषालाई माध्यम बनाएर लेखन कार्यमा संलग्न रहेका स्वदेश तथा विदेशमा बसोबास गर्ने सबै नेपालीबाट भएको आधिकारिक शब्दकोशको मोबाइल एपको व्यापक मागलाई सम्बोधन गर्दै नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठानले २०७७ साल जेठमा नेपाली बृहत् शब्दकोशको मोबाइल एप निर्माण गरी प्रयोजनमा ल्यायो । प्रज्ञा नेपाली बृहत् शब्दकोशलाई यस मोबाइल एपमा निरन्तरता दिइएको छ ।

सन्दर्भ सामग्रीसूची

- अधिकारी, चन्द्रकान्त (२०५१), नेपाली व्याकरणपरक शब्दकोश (क्रियापद), ईश्वरी, लक्ष्मी र कमला अधिकारी ।
अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०६२), सामाजिक र प्रायोगिक भाषाविज्ञान, ते.सं. रत्न पुस्तक भण्डार ।
अधिकारी, हेमाङ्गराज र भट्टराई, बन्दीविशाल (२०६१), प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोश, विद्यार्थी प्रकाशन प्रा.लि. ।
उप्रेती, गङ्गाप्रसाद, बन्धु, चूडामणि, पोखरेल, माधवप्रसाद, भट्टराई, तुलसीप्रसाद, उपाध्याय, जगत्प्रसाद, पौडेल, हेमनाथ र निरौला, यज्ञेश्वर (२०७९), प्रज्ञा नेपाली बृहत् शब्दकोश, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान ।
चालिसे, चक्रपाणि (२०५२), नेपाली बगली कोश ते.सं., साभ्ना प्रकाशन ।
चालिसे, चक्रपाणि (१९९९), नेपाली पर्यायवाची कोश, नेपाली भाषा प्रकाशनी समिति ।
तिमिल्सना, डिल्लीराम (२०३४), नेपालीको व्युत्पत्तिशास्त्र, नेपाली शब्द परिचय, सम्पा. महानन्द सापकोटा, जानुका पुस्तक भण्डार ।
दाहाल, बल्लभमणि (२०३३), नेपाली भाषा र कोश, नेपाली भाषा अधिगोष्ठी, सम्पा. चूडानाथ, भट्टराय, नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान ।
पोखरेल, बालकृष्ण, त्रिपाठी, वासुदेव, दाहाल, बल्लभमणि, पराजुली, कृष्णप्रसाद, शर्मा, गोपीकृष्ण र भट्टराई, हर्षनाथ (२०४०), नेपाली बेहत् शब्दकोश, नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान ।
... .. (२०७५), नेपाली बेहत् शब्दकोश, परिवर्धित द.सं. नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान ।
पोखरेल, शैलजा (२०६२), नेपाली बृहत् शब्दकोशका वर्णविन्यासको प्रामाणिकता, नेपाली, १८२ पुनर्मुद्रित, जगदम्बा प्रकाशन ।

- बन्धु, चूडामणि (२०५८), नेपाली कोश निर्माणको प्रक्रियामा पुष्करशमशेर राणाको योगदान. *पुष्करशमशेर स्मृति ग्रन्थ*, कुलचन्द्र कोइराला स्मृति प्रतिष्ठान, पृ. १३६-१४२ ।
- भट्टराई, घटराज (२०३९), मोतीराम भट्टको शब्दकोश. *मोती स्मृति ग्रन्थ*, सम्पा. रमा शर्मा, नेपाली शिक्षा परिषद ।
- भट्टराई, बद्रीविशाल (२०६४), *नेपाली बृहत् शब्दकोश (२०४०) को कोशवैज्ञानिक अध्ययन*, विद्यावारिधि शोध प्रबन्ध, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय, त्रि.वि. ।
- भट्टराई, हर्षनाथ (२०४०), कोशको नालीबेली. *प्रशासकीय तथा कानुनी शब्दकोश*. नेपाल रिसर्च एसोसिएट्स । लम्साल, रामचन्द्र. (२०५७), *कोशविज्ञान र नेपाली कोश*, विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- लुइटेल, खगेन्द्रप्रसाद (२०५८), *कोशविज्ञान*, प्रस्तुति प्रकाशन ।
- सापकोटा, महानन्द (२०३४), *नेपाली शब्द परिचय*, जानुका पुस्तक भण्डार ।
- शर्मा, बालचन्द्र (२०१९), *नेपाली शब्दकोश*, रोयल नेपाल एकेडेमी ।
- सिंह, राम अघार (सन् १९९०), *कोशविज्ञान*, उच्च शिक्षा और संस्थान, दक्षिण भारत, हिन्दी प्रचार सभा ।
- Ayton, J. A. (1820). *Grammar of Nepali language*. Culcutta: Philipperaria.
- Bandhu, Chudamani. (1998). Dictionary making in Nepali. *Lexicography in Nepali*. Edt. Yogendra P. Yadav and Tej R. Kangsakar. Royal Nepal Academy.
- Beams, J. (1960). *An outline of Indian philology*. 2nd edn. London: Trubner.
- Kirkpatrick, W. (1811). *An account of the kingdom of Nepaul, being the substance of observations made during a mission to that country, in the year 1793*. London: W. miller.
- Turnbull, R. A. (1887). *Nepali grammar and Vocabulary*. New Delhi: Asian educational service.
- Turner, R. L. (1931). *A comparative and etymological dictionary of the Nepali language*. London: Kegan Paul, Trench, Trubner.
- Zgusta, L. (1971). *Manual of Lexicography*. mouton the Hague.